

بنام خدا

تاریخ نود ساله آذربایجان

(از عباس میرزا تا شیخ محمد خیابانی)

شوکت تقی زاده

تقی شاهین

ترجمه:

پرویز زارع شاهمرسی (حبیب سلطانلو)

سر شناسه	: تقی زاده، شوکت
عنوان و پدیدآور	: تاریخ نود ساله آذربایجان: از عباس میرزا تا شیخ محمد خیابانی / شوکت تقی زاده، تقی شاهین: ترجمه پرویز زارع شاهمرسی.
مشخصات نشر	: تبریز: اختر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۰۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۶۲۲-۶
وضعیت فهرست نویسی: فیبا	
موضوع	: آذربایجان — تاریخ — قرن ۱۳ ق.
موضوع	: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
شناسه افزوده	: شاهین، تقی، ۱۲۹۴ -
شناسه افزوده	: زارع شاهمرسی، پرویز، ۱۳۵۰ - مترجم
رده بندی کنگره	: DSR۲۰۰۱/۴۵۷ ۱۳۹۴
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۳
شماره کتابخانه ملی	: ۳۹۷۳۰۶۸

نشر اختر

تاریخ ۹۰ ساله آذربایجان

شوکت تقی زاده، تقی شاهین

ترجمه: پرویز زارع شاهمرسی (حبیب سلطانتلو)

ناشر: نشر اختر

چاپ اول ۱۳۹۴ / ۳۰۴ صفحه / قطع وزیری / ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۶۲۲-۶

مرکز فروش: تبریز- اول خیابان طالقانی، روبروی مصلی، نشر اختر

تلفن: ۰۹۱۴۱۱۶۶۸۹۷ و ۰۴۱-۳۵۵۵۵۳۹۳

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار نویسنده
۷	پیشگفتار مترجم

فصل اول

آذربایجان در سده نوزده

۹	وضعیت اقتصادی
۱۰	اقتصاد روستایی
۱۴	روابط تجاری با قفقاز
۲۱	ساختار اجتماعی، روابط طبقاتی در روستاها و شهرها
۲۹	ساختار سیاسی و اداری
۳۵	حرکات بایگري در آذربایجان

فصل دوم

آذربایجان در ربع آخر قرن نوزده

۴۲	وضعیت اقتصادی روستایی
۴۳	باغداری، جالبزکاری و تولید ابریشم
۴۴	دامداری
۴۵	صنعتگری
۴۹	تجارت
۵۶	روابط ارباب رعیتی و وضعیت مالکیت زمین
۷۰	سیستم مالیات دولتی و روستاییان
۷۳	نفوذ سرمایه خارجی به روستاهای آذربایجان
۷۷	وضعیت دشوار روستاییان، آغاز عمومی معامله با خارج
۸۵	وضعیت اجتماعی در شهرها
۸۹	وضعیت سیاسی و روابط اجتماعی
۹۵	نارضایتی عمومی و مبارزات مردم علیه استثمارگران

فصل سوم

آذربایجان در اوایل سده بیست

- ۱۰۶ وضعیت سیاسی آذربایجان در آستانه انقلاب
 ۱۱۸ آغاز انقلاب مشروطه
 ۱۲۳ آغاز جنبش در آذربایجان
 ۱۴۴ آذربایجان مرکز انقلاب ایران
 ۱۵۶ کمک ایرانیان ساکن خارج و ملل همسایه به انقلاب آذربایجان
 ۱۶۶ هجوم دوباره ضدانقلاب به تبریز و مداخله خارجی
 ۱۶۹ برپایی مشروطه و تحکیم انجمن در ولایات آذربایجان
 ۱۷۱ خلع سلاح نیروهای انقلاب
 ۱۷۶ هجومهای دوباره ضدانقلاب داخلی و خارجی و سرکوبی انقلاب

فصل چهارم

آذربایجان در زمان احمدشاه

- ۱۸۳ وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در آستانه جنگ اول جهانی
 ۱۸۸ آذربایجان در دوره جنگ جهانی اول

فصل پنجم

اندیشه اجتماعی آذربایجان در اوایل سده ۲۰ و ۲۱

- ۲۱۵ معارف
 ۲۲۷ چاپ و نشر
 ۲۵۰ ادبیات
 ۲۵۴ شعر
 ۲۶۲ نثر
 ۲۷۰ درام و تئاتر
 ۲۷۴ اندیشه اجتماعی - سیاسی
 ۲۹۵ منابع و مآخذ

پیشگفتار نویسنده

آذربایجان که در صحنه پیدایش و پیشرفت تمدنهای باستان جای گرفته، همواره در طول اعصار عرصه حوادث مهم تاریخی بوده است. دولتهای بومی این سرزمین مانند ماننا، آتروپاتن و آلبانی و همچنین حکومتهای مستقل مانند اتابکان، قاراویونلوها، شیروانشاهان، صفویان و غیره، همواره نقش مهمی در تاریخ اجتماعی - سیاسی ایران و قفقاز بازی کرده‌اند. آذربایجان ایران که بنابه شرایط جغرافیایی مساعد و قرارگرفتن بر سر راه‌های تجاری، از نظر اقتصادی پیشرفت کرده بود. صرفنظر از تنزل اقتصادی در اوایل سده‌های ۱۸ و ۱۹، باز هم اهمیت فراوانی برای ایران داشت. تبریز مرکز آذربایجان هنوز هم نقش اساسی در حیات عقب‌مانده ایران ایفاء می‌کرد. در این زمان تبریز با داشتن موقعیت ویژه در حیات اقتصادی ایران، نقش مرکز تجارت را بر عهده داشت. اگرچه در این زمان افراد فارس زبان بعنوان گروه حاکمه در حکومت قاجار بودند ولی آذربایجانیان نیز بدلیل موقعیت ویژه خود، در مسیر ارتقاء آگاهی خود گام برمی‌داشتند. در این زمان هنوز محدودیت‌های ملی و تبعیضات قومی چندان جدی و نیرومند نبود.

آذربایجان به فعال‌ترین صورت در انقلاب ضدامپریالیستی و ضدسلطنتی ۱۳۵۷/م ۱۹۷۹ شرکت کردند. قیام ۲۹ بهمن تبریز در حقیقت سرآغاز انقلاب ایران شد.^۱ در روزهای ۲۹ و ۳۰ بهمن انقلابیون تبریز با سنگ، چوب، چماق و کوکسل مولوتف در برابر تانک‌ها و زره‌پوش‌های دولت ایستادند. تنها در این دو روز صدها نفر کشته شده و هزاران نفر زخم برداشتند. پس از سرکوبی قیام، صدها نفر زندانی شدند.

قیام تبریز که در شرایط ترور و وحشت دیکتاتوری محمدرضا شاه با موفقیت انجام شده بود، تأثیر خود را بر تمام ایران گذارد. از یک سو بزرگترین ضربه را بر ارتجاع پائین دندگان مسلح وارد کرد («قیام ستون فقرات سلطنت را شکست») از سوی دیگر توده‌های مردم ایران را برای قیام آماده کرد. چنانکه فعالان سیاسی بسیاری در ایران بدرستی گفته‌اند: «کسانی که در

۱. برای آگاهی از نقش آذربایجان در این انقلاب ن. ک:

- Tom Foley. Azerbaijanis role in the Iranian revolution., Daily World., Friday, February 23, 1979. p.9

تبریز خون دادند، اساس انقلاب ایران را نهادند.^۱ انقلاب اسلامی و ضدامپریالیستی ایران، از تبریز آغاز شده و به سرعت اوج گرفت. در این انقلاب همراه با تبریز، شهرهای دیگر آذربایجان همچون ارومیه، اردبیل، آستارا، مراغه، مرند و زنجان، به مراکز اصلی مبارزه با دیکتاتوری شاه و امپریالیست‌های امریکایی تبدیل شد. می‌توان گفت که همه طبقات و صنوف آذربایجان از جمله کارگران، روستاییان، سرمایه‌داران خرده و میانه، روشنفکران و روحانیون در این انقلاب شرکت کردند. طلبه‌ها و حتی شاگردان مدارس نیز نقش مهمی در انقلاب بازی کردند. آذربایجانیان در این انقلاب برقراری آزادی و دموکراسی در تمام ایران را دنبال می‌کردند.

بدین ترتیب آنچه که مشهود است راه پرفراز و نشیبی است که آذربایجان از آغاز دوره قاجار تا بدین سو همراه با تحمل بی‌عدالتی پیموده است. این دوره سرشار از افت و خیز، دوره‌ای است که در آن مردم آذربایجان با دشواریهای فراوانی روبرو شده و توانسته‌اند با مخاطرات بسیاری دست و پنجه نرم کنند. در این دوره بارها آذربایجانیان صدای اعتراض برآورده و منادی مبارزه برای آزادی ایران شده‌اند. آذربایجانیان همواره در خط مقدم این کشمکش بوده و در بسیاری اوقات پرچمدار مبارزه با ارتجاع شده‌اند. اینان سرنوشت انقلاب‌ها را رقم زده‌اند. حقیقتاً نیز آذربایجان بارها مدعی‌هایی این چنین را درباره خود به اثبات رسانده‌اند. بدین گونه که بعد از هر شکست، خود را برای جنگ دوباره آماده می‌کردند. متانت مبارزات مردم آذربایجان، ما را به این باور می‌رساند که این مردم هرگز هدف مقدس آزادی و مردانگی را رها نخواهند کرد.

وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آذربایجان و همچنین تاریخ مبارزات سیاسی این مردم تاکنون به شکل کامل و همه‌جانبه پژوهش نشده است. کتاب حاضر که تقدیم خوانندگان می‌شود، نخستین کوشش در این عرصه است. ما باور داریم اثری که با هدف پژوهش تاریخ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آذربایجان در دوره قاجاریه تهیه شده، مورد توجه آذربایجانیان قرار خواهد گرفت.

پیشگفتار مترجم

آذربایجان همواره سرزمین جذابی برای همه ماجراجویان و ماجراسازان بوده است. این سرزمین پر از راز و رمز با گذشته‌ای سرشار از خون و خنده، حماسه و فاجعه، موقعیتی مناسب برای پژوهشگران علم تاریخ بوجود آورده است. چون نام آذربایجان به میان می‌آید، ناخودآگاه آنچه در ذهن ظهور می‌یابد، یاد مردان و زنان دلاوری است که قهرمانانه جلوی دشمن سینه سپر کرده و آزادی و سرزمین خود پاس داشته‌اند. چه بسیارند این قهرمانان! چه داستانه‌های شیرینی که از دیرباز تاکنون، درباره دلاوریهای شیرمردان و شیرزنان این بوم و بر، در سینه و دفتر ایام نقش بسته است.

در دوره افسانه تومروس آقا، در دوره میان افسانه و تاریخ کوراوغلو و در دوره تاریخی زینب پاشا، قاجاق نبی، ستارخان، باقرخان، شیخ محمد خیابانی و ... همه نام آوران عرصه دلاوری و نام آوری آذربایجان بوده‌اند. اگر از قهرمانان بگذریم که خود گذری جالب و لازم است، به خیل هزاران هزار انسان سختکوشی می‌رسیم که در کوهها و دشتهای این سرزمین زیبا، با سختیهای طبیعت سرکش در نبردند تا داستان زندگی ادامه یابد. افرادی که خود بزرگترین جریانهای تاریخ را می‌سازند و نام را به قهرمانان وامی‌گذارند و خود دوباره به هزارتوی زندگی باز می‌گردند و یا در فراوانی گورستانهای این سرزمین گم می‌شوند.

دوره قاجار یکی از دورانه‌های مهم تاریخ این سرزمین است. در این دوره جنگی، انقلاب، شورش بود و صحنه بهم پیوسته شکستها و پیروزیها. آذربایجان در این دوره با ایستادگی شگفت آور خود در برابر استبداد، حیرت جهان را برانگیخت و همچنان پیشگام تغییرات شگرف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در ایران بود. پژوهش در تاریخ این دوره می‌تواند ما را در رسیدن به تحلیلهای درست تر از تاریخ ادوار بعدی یاری کند.

کتاب حاضر این دوره تاریخی را در بر گرفته و نویسندگان کوشیده‌اند، نگاهی جامع به آن داشته باشند. نام اصلی کتاب «Чәнуби Азәрбајҹан Тарихинин Очерки» (1917-1828) است که ترجمه تحت اللفظی آن به فارسی «رساله تاریخ آذربایجان جنوبی» می‌شود. مترجم عنوان مناسبتر «تاریخ نود ساله آذربایجان» را بر آن برگزید. این کتاب در سال ۱۹۸۵ توسط انتشارات «علم» در باکو منتشر شده است. فصل اول، دوم و چهارم نوشته شوکت تقی زاده، و فصل سوم نوشته تقی شاهین است. نویسندگان به گفته خود، در نگارش فصل پایانی کتاب، از پژوهشهای کسانی چون ن. محمدزاده، و. کندلی، م. شمس، آ. زنوزی او. ملیکوف بهره برده‌اند.

دیدگاه نویسندگان در این کتاب که از رویه تاریخننگاری حاکم بر شوروی سابق نشأت می‌گیرد، مورد قبول ما نیست با این وجود کتاب دارای منش پژوهشی قابل قبولی است. در جریان ترجمه نیز کوشش فراوان شد تا حفظ امانت گردد. آنچه که حاصل کار است، می‌تواند در ردیف کارهای پژوهشی پیرامون تاریخ معاصر آذربایجان مورد بررسی قرار گیرد.

همه ارزش معنوی این کتاب را به روح پدر بزرگوارم پیشکش می‌نمایم و برخود فرض می‌دانم که از کارکنان صبور کتابخانه مرکزی تبریز که نسخه اصلی کتاب را در اختیار گذاشتند، سپاسگذار باشم. همچنین خانواده مهربانم در طول این کار، صبر و حوصله فراوان به کار بردند که جای سپاس بسیار دارد. خوانندگان گرامی چنانچه نظر و یا رهنمودی دارند، می‌توانند آن را به نشانی shahmarasi@gmail.com بفرستند.

پرویز زارع شاهمرسی

تبریز. لیل آباد

۹ تیر ۱۳۹۴